

„Amaz érzés, mely szerint kötelesek vagyunk valamely dolgot »pirosnak«, egy másikat »hidegnek«, egy harmadikat »némáknak« jelölni, egy morális igazságot célzó hajlam forrása lesz bennünk: az igazság tiszteletreméltó, bizalmat érdemlő és hasznos voltát a hazugsággal szembeni ellentétével demonstrálja az ember.”
(Nietzsche)

Z. Urbán Péter 75

„ez itt kérem... senki”

Rakovszky Zsuzsa nemrég megjelent harmadik regénye, a már címében is

Rakovszky Zsuzsa: *VS*

talányos *VS* mind problémafölvetésében, mind narrációs megoldásaiban egyfajta folytatója elődeinek. A szerző, hasonlóan *A kígyó árnyéka* című kötetéhez, mely a 17. századi önéletírás-irodalmat imitálja, történelmi időbe helyezi vissza az elbeszélés idejét, ezúttal a 19–20. század fordulójára. A történet mozaikos elrendezése, valamint a szövegtípusok sokfélesége (naplójegyzetek, orvosi feljegyzések, magán- és hivatalos levelek, költemények) pedig *A hullócsillag éve* című regényből lehet már ismerős. Az új könyv kérdésfeltevéseit is régóta érleli az életmű: az önazonosság, a belülről megélt én, a világ felé eljátszott és a világ által visszatükrözött én viszonya régóta jelen van a Rakovszky-szövegekben.

A *VS* az identitás problémáját sajátos módon, egy önmagát férfinak tartó és férfiként élő nő (vagy éppen egy női testbe kényszerült férfi), Vay Sarolta/Sándor történetén keresztül állítja eléink. V. S., aki egész életében férfinak adta ki magát, nőkkkel létesített szerelmi kapcsolatot, sőt két ízben házasságot is kötött, egy zavaros kölcsönügylet miatt börtönben ül. A beszámíthatóságát vizsgáló törvényszéki orvossal, Dr. Birnbacherrel folytatott beszélgetéseiben, valamint a kérésére írt, a regény legnagyobb részét kitevő hosszú önéletrajzban mutatkozik meg az önmagáról alkotott kép és a társadalom által megszabott normák összeegyeztethetlensége: a társadalmi konvenció által meghatározott igazság szerint ő – mint Dr. Birnbacher megállapítja – vagy beteg vagy bűnös. Ezek, a szakmai vizsgálódás érvrendszerébe jól illeszkedő kategóriák azonban *VS* számára annak ellenére teljességgel elfogadhatatlanok, hogy a betegnek (és így beszámíthatatlannak) nyilvánítás ártatlanságát igazolhatja. E kategóriák ugyanis identitásának alapját rombolják le, öndefiníciójának, kikezdzhetetlen bizonyosságként megélt belső igazságának minden más körülményt viszonylagossá tévő legfőbb összetevőjét. A regényt záró *Búcsú* című költeményben így határozza meg magát: „Ki voltam én? Aki téged szeret. Tükrök játéka volt minden egyéb”. A betegség vagy bűnösség ítélete így valójában egyenesen *VS*

létezését vonja kétségbe. Ezért váltják ki a kritikusabb helyzetek (a viszonzatlan szerelem, a börtönbe kerülés, a női öltözet, a szegényt jelentő nőgyógyászati vizsgálat, a női cellatárs megjelenése stb.) az azonnali halál vágyát.

76 Ez az ítélet kísért a regény egyik kulcsjelenetében, a nyíregyházi per történetének saját szemszögű újraálmódásában is, amikor az orvos a vízből kihúzott, levetkőztetett holttest szemrevételezése után az egybegyűlt tömeg megdöbbenésére kijelenti: „ez itt kérem... senki”, és ugyanez a mondat köszön vissza VS Dr. Birnbacher „Hogy van?” kérdésére adott bosszús válaszában: „Nem vagyok sehogyan... nem is vagyok”, valamint Emma, VS első „feleségének” börtönben tett látogatásának alkalmával tett megvető kijelentésében is: „De hát minek is beszélek én teveled! Hiszen te nem vagy senki és semmi!”

VS a világ megsemmisítő ítélete elől mindig is saját, „önmagából szótt világába” menekült (vö. 215.), és egészen a börtönorvossal folytatott párbeszédekig bevált stratégiának bizonyult, hogy elkerülje saját igazságának tényleges ütköztetését a külvilág igazságával. A szembesülésnek ez az elutasítása leggyakrabban a tükör radikális visszautasításában (nagyanyja tükrét például ököllel töri össze, amikor elé kényszerítik), illetve a tükör által mutatott kép hitelességének megkérdőjelezésében jelenik meg (akár a fent már idézett *Búcsú* c. versben: „Tükrök játéka volt minden egyéb”). Ugyanakkor a főhős azt is felismeri, hogy az identitás fenntartásának egyben nélkülözhetetlen eleme is ez a tükör, az énkép konstitutív tényezője az is, ahogyan egy másik személy szemében mutatkozunk: „Azt reméltem, Emma szemének tükrében végre annak láthatom magam, aki lenni kívántam – erősnek, hódítóknak, érdemesnek a legforróbb szerelemre...” A börtönbeli vizsgálatok során immár elkerülhetetlen a tükörbe nézés, a külső világ igazságával való szembesülés, amellyel szemben aligha védekezhet olyan érvekkel, melyeket csupán vágyai igazolnak.

VS egyetlen lehetősége így az marad, hogy ezt az igazságot, melyet az orvos – logikai, természettudományos, sőt teológiai érvektől meggyőződve – oly megingathatatlan határozottsággal képvisel, sérülékenynek, viszonylagosnak mutassa be, és Dr. Birnbacher érvelésének megfordításával – saját maga „ilyenként” való *létezésének* tényével alátámasztva – ne ismerje el kizárólagosságát. Az igazság megbízhatatlanságának okát VS végső soron a nyelv korlátaiban jelöli meg: amikor nagyanyja egy alkalommal azt veti szemére, hogy nőisége megtagadásával az embert vagy férfinak vagy nőnek teremtő Isten ellen vét, VS a mélyen vallásos nagyszülőt is elgondolkodtató érveléssel utasítja vissza, hogy a teremtés eleve tartalmazott volna ilyen kész kategóriákat: „a dolgokat Isten teremtette, de Ádám nevezte el őket a saját esze szerint”. E számos nyelvfilozófiai vizsgálódás által is többször felvetett körülmény szerint a világ birtokba vétele és megismerése az emberi – tehát

a teremtéssel ellentétben – tökéletlen megnevezés, azaz a nyelv által törté-
nik, amely – bár többnyire alkalmas eszköznek bizonyul a hétköznapi
kommunikációban – szükségképpen leszűkíti, vagy legalábbis előre megha-
tározott irányba tereli gondolkodásunkat. Mivel – mint VS fogalmaz –
„a ti világotokban nincs szó arra, ami én vagyok”, ez az állapot a 77
társadalom számára csupán a betegség vagy bűnösség kategóriáival
ragadható meg.

A nyelvi korlátok felismerése már VS szocializációjának meghatározó
állomása volt. Önéletrajzában számol be arról, hogy gyermekkorában iker-
testvérével olyan jelenségekre is voltak szavaik („a rózsabokor kurta
déli és hosszan elnyúló estéli árnyékára, az éretlen alma ízére vagy a
köhögések különféle fajtáira”), amelyekre a felnőtteknek nem (és így
számukra ezek nem is létezhetek). A társadalomba való beilleszkedés
záloga viszont a „felnőttek” elnagyoltabban kategorizáló nyelvének
elfogadása még akkor is, ha ezáltal – mint láttuk – jelentősen leszűkül
a megragadható, megismerhető, más szóval a *létező* dolgok köre, ami
már ekkor baljós előjelekkel terhes: „Közös nyelvünket is elfeledtem
lassanként, s elfogadtam, hogy a dolgokat úgy kell hívni, ahogyan a
felnőttek hívják őket: az édest édesnek és estének az estét, hogy min-
den dolognak határozott, éles körvonala van, hogy nincsenek köztes,
névtelen állapotok – de azért továbbra is úgy éreztem, jóllehet gyer-
meki elmém e felismerést nem volt képes szavakba foglalni, hogy min-
den élesen meghúzott határvonal mögött, melyet csakis egyféle
módon szabad használni, s amely úgy zárja magába tulajdon jelen-
tését, mint a macskaméz a halott bogarat, hogy mindezek mögött ott
óálkodik a halál”.

Innen nézve válik különösen érdekessé, hogy meglehetősen
nagy hangsúlyt kapnak a regényben bizonyos „alternatív világok” is,
melyek a „való világ” egyfajta kiegészítéseként vagy olykor az egyenrangúság
igényével lépnek fel. Ilyen a VS álmaiban születő világ, amelyben már felfe-
dezhetők az Engelhard család későbbi balesetének foszlányos képei is vagy
babonás nagynénjének szeánszai, melyek a hajószerencsétlenség pontos
megjósolásával szintén zavarba ejtő hozzáférésről tanúskodnak a reális világ
másként megismerhetetlen jövőjéhez. Jellemző példa VS bolondok házában
tett látogatása is. Az önéletrajzban olvasható eset szerint itt az egyik kezelt
beteg által előadott – önmagában akár logikusnak is mondható – történet
kapcsán mutat rá VS a bolond által alkotott igazság „versenyképességére”.

Az önmaga megértésére (kedvenc meséje az elvarázsolt királyfiak tör-
ténete) és megnevezésére tett kísérlet leghatékonyabb eszközének VS szá-
mára azonban éppen a nyelv által teremtett világ, az irodalom bizonyult
célravezetőnek. Apja és nevelője szabadságharcos történeteit hallgatva már

gyermekkorában érzékeli az irodalmi szöveg igazságteremtő szerepét: „Ahogy hallgattam őket, képzeletemben kezdett kifermődni egy, a mostaninál valóságosabb élet képe, egy olyan életé, amelyet mintha a szív szenvedélyeinek fonálából szőttek volna, nem a könyörtelen valóság fakó

78 tégláiból raktak föl nekünk börtönünkül”. Az irodalom tehát felhasználja a valóság elemeit, ám e vonatkozásokat egy másként elmondhatatlan igazság megnevezésének érdekében el is mozdíthatja eredeti helyükről. Ezeket az elmozdulásokat reflektálja VS, amikor a börtönben írt költeményeit lábjegyzetelve állítja helyre a vers igazságának kedvéért módosított valóságot. Az irodalmi szövegben létesülő igazság és az azon kívüli valóságnak ezt a viszonyát a legpontosabban talán éppen az orvos fogalmazza meg, miután elolvassa VS önéletrajzát: „Megvallom, vegyes érzésekkel olvastam: a személyt, kitől a paksamétát átvettem, sehogyan sem sikerült képzeletemben eggyé olvasztanom azzal a másikkal, kinek képmása az írásközből bontakozott ki – vannak a szemnek bizonyos betegségei, amikor a beteg nem képes egyesíteni a jobb s a bal szeme által közvetített képet, hanem két külön s egymástól némileg eltérő képmás káprázik előtte: így voltam én is, csakhogy e két képmás sokkal több ponton eltért egymástól, mint azok a képek szoktak, amelyeknek különbségét csak a két szem enyhén eltérő látószöge és látásélessége idézi elő”. VS szövegben megalkotott énképét Dr. Birnbacher végül az írói tehetségnek tudja be, és saját megfigyelésére hagyatkozva alkot véleményt. (Egy alaposabb elemzés keretében termékeny szempont lehet az orvosnak ezt az olvasatát összevetni Paul de Man önéletrajz-elméletével.) A nyelv korlátainak észlelése, valamint az azokon túllépni igyekvő irodalom ugyanis nem lehet legitim érv a társadalom szemében, hiszen annak fenntarthatósága épp a nyelv megbízható használhatóságának illúziójától függ. Ez az, ami VS számára is világossá válik, amikor egy képzeletbeli beszélgetésben – ironikus módon – egy oroszlánfő-kopogtató szájába adja a Nietzsche gondolataira emlékeztető szavakat: „...te ama legerősebb pillért kívántad esztelen mód lerombolni, amelyen a valóság nyugszik! Ha rád hallgatnánk, többé nem nevezhetnénk fehérnek a fehéret és a feketét feketének! A világ visszazuhanna a káosz állapotába... vagy mintha rossz varázslat ülne rajta, minden dolog oly változékonnyá és állhatatlanná válna, amilyenek a felhők: mire megneveznénk valamelyiket, máris valami más lenne belőle, és mindez csak azért, mert te lyukat ütöttél a valóság szövetén, amelyen át lassanként elszivárog a dolgokból tulajdon lényegük, és idővel éppúgy megszűnnek valóságosak lenni, mint ahogy te is megszűntél, amikor fölláztál a valóság ellen, és nem kívántál az lenni, aminek születtél! Beláthatod, önvédelemből kellett téged örökös száműzésre ítélnünk!”

A Rakovszky Zsuzsa új könyvét mint a nyelvről és az irodalomról szóló művet olvasó recenzió gondolatmenetének szempontjából e sorok foglalják

össze legszemléletesebben a tanulságot. A regény azonban e speciális olvasaton túl természetesen számos más lehetőséget is kínál. Olvasható szerelmi történetként éppúgy, mint a másságot tematizáló szöveggént, tekinthetjük lélektani regénynek vagy akár egy valóságos személy életének egy epizódját feldolgozó alkotásnak. (*Magvető, Bp. 2011*)

79

Új Forrás 2012/3 – Z. Urbán Péter: „ez itt kérem... senki”
Rakovszky Zsuzsa: 15